

5. Ксенофонтова Н.А. История Уганды в новое и новейшее время. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1984. – С.208.
6. Котловоский А. МиГ-21 в локальных конфликтах. – К.: АрхивПресс, 1997. – С.42.
7. Балезин А.С. Вказана праця. – С.195-197.
8. Советская Военная Энциклопедия / под редакцией Н.В. Огаркова. – Т. 8. – М.: Воениздат, 1980. – С.167, Т. 7. – М.: Воениздат, 1979. – С.651.
9. Объединённая Республика Танзания. Справочник / под редакцией Н.И. Гаврилова. М.: Наука, 1980. – С.198.
10. Time, 1978. – Vol 112. – N 26
11. Овчинников В.Е. История Танзании в новое и новейшее время. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1986. – С.220.
12. Новое время, 1978. – № 47. – С.14-15.
13. Новое время, 1978. – № 48. – С.2.
14. Цит. по: Вожди и тираны XX века. / Автор-составитель Р.Н. Гришко. – Минск: Современный литератор, 1998. – С.34.
15. Грант Нейл. Конфликты XX века. – М.: Физкультура и спорт, 1992. – С. 357.
16. The Morning Star, 1979. – April 9.
17. Красная Звезда, 1979. – 29 апреля.
18. Красная Звезда, 1979. – 30 апреля.
19. Константинов В., Романенко В., Хаусов А. Сверхзвуковой долгожитель // Авиация и Время, 1996. – № 2. – С.15-16.
20. Omara-Otumnu A. Politics and the military in Uganda 1890-1985. – Basingstone L.: Macmillan press. Oxford: St. Antony's college, 1987. – P.145.

КОВАЛЬ І.М.

СХІДНА ЄВРОПА В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИН (ПЕРША ПОЛОВИНА 80-Х РОКІВ ХХ СТОРІЧЧЯ).

Протягом першої половини 80-х років взаємовідносини наддержав з країнами Східної Європи зазнали суттєвої еволюції. На початку цього періоду за винятком стурбованості з приводу можливого введення радянських військ до Польщі, комуністичні країни Східної Європи мало цікавили адміністрацію Рейгана і не були серед пріоритетів її політики на початку 1980-их років. Для Радянського Союзу, навпаки, відносини з цими країнами завжди були надзвичайно важливими та пріоритетними.

Без сумніву, перше місце серед пріоритетів східноєвропейської політики СРСР на початку 80-х років посідала Польща¹. Інші східноєвро-

пейці теж пильно стежили за розвитком польських подій, ліберальні кола в деяких країнах із слабкою надією, а керівництво Східної Німеччини із стурбованістю через нестійкість ситуації у своїх сусідів на сході і можливих наслідків придушення ситуації або, навпаки, її розширення. З особливою тривогою спостерігало за розвитком подій керівництво Чехословаччини та Румунії. Певне занепокоєння з цього приводу відчувалося і в самому Радянському Союзі, особливо боялися цього лідери України та прибалтійських республік. Радянське керівництво, в принципі, сприяло створенню умов, за яких в грудні 1981 року режим генерала Ярузельського зміг ввести воєнний стан й утримати ситуацію під контролем, залишаючись при владі в Польщі без прямого втручання Радянського Союзу.

Крім поглиблення внутрішньополітичної кризи в Польщі, що знайшла тимчасове вирішення у введенні воєнного стану та розпуску “Солідарності”, на початку 80-х років всі країни Східної Європи відчували серйозні економічні труднощі. Найбільш критично вони виявилися у Польщі, чий борг у твердій валюті (в основному західним країнам) у 1980 році досяг 25 млрд. доларів США. У 1980-82 рр. спостерігалось також різке падіння виробництва і продуктивності праці. Румунія, НДР, Чехословаччина та Угорщина зазнавали труднощів у зв’язку із скороченням обсягу кредитів і торгівлі між Сходом та Заходом. Ці економічні проблеми змушували країни Східної Європи ще більше зблизитися з Радянським Союзом. Однак він теж зазнавав значних економічних труднощів. Через те Радянський Союз не зміг використати несприятливу ситуацію з торгівлею між Сходом і Заходом для того, щоб ще тісніше прив’язати до себе країни Східної Європи. Більше того, він змушений був на 10% скоротити експорт енергоресурсів до Східної Європи.

Разом з тим, східноєвропейські партнери постійно просили збільшити прямі й непрямі субсидії для того, щоб запобігти виникненню в регіоні політичної нестабільності і, зокрема, забезпечити достатню пряму економічну допомогу Польщі, щоб запобігти там економічному й політичному розвалу, що міг спричинити не передбачувані наслідки для всього регіону.

Політика Радянського Союзу була зрозумілою: не допустити усунення комуністів від влади в країнах Варшавського Договору, забезпечити їх економічну життєздатність й інтеграцію та посилити політичну єдність цих країн на підтримку політики Москви. Це була традиційна політична лінія, характерна для брежнєвського періоду хіба що спробами посилити її.

Певна тенденція на розвиток співробітництва Радянського Союзу і його східноєвропейських союзників із Заходом, започаткована в період розрядки з середини до кінця 70-х років, ще деякий час тривала, але на

початку 80-х років здійшля нанівець. Наприкінці 70-х – початку 80-х років радянськими і східноєвропейськими експертами було проведене конфіденційне спільне наукове дослідження з проблем співробітництва між Сходом і Заходом в Європі, яким керував академік Олег Богомолів. Воно отримало кодову назву “Зірка”.

Одночасно розроблялась паралельна програма щодо нормалізування радянсько-американських відносин у контексті взаємовідносин цих країн зі Східною Європою (під кодовою назвою “Момент”). Цю програму очолював директор Інституту США і Канади Георгій Арбатов. Однак багато рекомендацій обох груп не були взяті до уваги лідерами Радянського Союзу і східноєвропейських країн, автори деяких досліджень навіть дістали ярлики “ревізіоністів” і їхні зусилля були зведені нанівець. Їх зусилля застопорились. І все ж вони підготували ґрунт для багатьох майбутніх подій².

У 1981-82 рр. Радянський Союз і держави Східної Європи, маючи приблизно однакові економічні проблеми, домагались поступової стабілізації ситуації в Польщі. Як уже зазначалось, адміністрація Рейгана спочатку зосередила увагу на потенційній небезпеці радянської інтервенції в Польщу, а потім безуспішно шукала в ситуації із воєнним станом привід примусити своїх західноєвропейських союзників ввести проти Польщі каральні економічні санкції. Такий курс дій не був результатом продуманої політики. Тільки після двадцяти місяців перебування адміністрації при владі була вироблена певна політична лінія щодо Східної Європи.

Серед різних політологів в адміністрації Рейгана в Білому Домі й Пентагоні було немало прибічників жорсткої лінії, схильних розглядати країни Східної Європи як “комуністичного ворога”, яким керують з Москви. На їх погляд американцям не варто було розвивати які-небудь, крім номінальних, стосунки з якоюсь з країн–“супутниць” “радянського блоку”. Інші діячі, особливо в держдепартаменті, вважали, що для ведення ефективної політики, як у сенсі розрядки, так і конфронтації, необхідно “диференціювати” комуністичні країни. Фактично з проблем Східної Європи була зроблена єдина за перші півтора роки рейганівської адміністрації політична заява колишнім заступником держсекретаря з європейських справ Лоуренсом Іглбергером, який, як уже зазначалось, наприкінці 1981 року виступив з доповіддю перед підкомітетом палати представників. Він знову підтвердив, що Америка виробляє відносини з кожною конкретною державою і зі всіма східноєвропейськими державами загалом в залежності від їх відносин з СРСР на підставі двох критеріїв: ступінь “незалежності зовнішньої політики і/або більш ліберальна внутрішня політика” окремо взятої східноєвропейської країни³. Та-

кий підхід, як відзначав американський політолог Р. Гартхофф, з деякими варіаціями при його застосуванні, використовувався при формуванні політичного курсу США уже майже два десятиріччя⁴.

Цей виступ Л. Іглбергера викликав надто негативну реакцію в Білому домі, оскільки, по-перше, багато формулювань були не зовсім чіткими і, відповідно, давали привід для різних тлумачень, а, по-друге, викладена позиція не була погоджена з адміністрацією президента. Як свідчить Р. Гартхофф, у цій заяві викладалась лише позиція держдепартаменту, не обговорена й не погоджена з Білим домом. Однак, оскільки питання в тому вигляді, як воно було поставлене заступником держсекретаря, вважалось досить теоретичним, його виклад не отримав серйозних заперечень, хоча альтернативні думки все ж були.

І лише в серпні 1982 року був вироблений офіційний політичний курс, викладений у директиві № 54 Ради національної безпеки. Ця директива знаменувала перемогу прагматиків з держдепартаменту над “ідеологами” з адміністрації, що ставилися до всіх східноєвропейських країн однаково вороже, не диференціюючи їх. Офіційно було підтверджено, що США у своїй східноєвропейській політиці використовують “диференційований підхід”. При обговоренні різних позицій і підготовці документа Радою національної безпеки розглядались і більш суворі критерії незалежності внутрішньої політики, але ця ідея була відхилена.

Однак, як і раніше дискутувалось питання про ступінь “рішучості заходів” з боку США щодо зниження радянської гегемонії у Східній Європі і заохочення політичного плюралізму східноєвропейських країн. Навіть держсекретар Шultz, який вступив на посаду саме тоді, коли приймалась ця політична лінія і який дотримувався більш помірних поглядів, говорив про неї так: “Наша політика спрямована на те, щоб відкинути країни Східної Європи від Радянського Союзу з допомогою того, як ми поводимо себе щодо них, в залежності від того, наскільки вони здатні займати самостійну і відмінну від Москви позицію”⁵.

Ця нова політична лінія вперше була публічно представлена у промові віце-президента Джорджа Буша у Відні у вересні 1983 року після його візитів до Угорщини, Румунії та Югославії. Буш відверто заявив: “Ми використовуємо у своїй політиці “диференційований підхід”: тобто ми дивились, якою мірою країни [Східної Європи] здійснюють автономну зовнішню політику, не залежну від директив Москви, до якої міри вони здійснюють лібералізацію своєї внутрішньої політики – у сфері політичній, економічній та у сфері дотримання прав людини”.

Він, зокрема, зазначив, що “Сполучені Штати будуть налагоджувати більш тісні відносини в політиці, економіці й культурі з Угорщиною та Румунією, – країнами, які сповідують більш відкриту й незалежну політику. Ми будемо зміцнювати наші відносини й співробітництво з цими країнами”. Далі йде суттєве застереження: “Однак, ми не відзначимо своєю прихильністю закриті суспільства й країни, котрі ведуть агресивну зовнішню політику, – це такі країни, як Болгарія та Чехословаччина, котрі продовжують грубо порушувати елементарні права людини, і такі країни, як Східна Німеччина й знову Болгарія, які точно повторюють поведінку Радянського Союзу, займаючись підготовкою, фінансуванням та озброєнням терористів і посилюючи радників, військову й технічну допомогу до країн, які розвиваються, де відбуваються збройні повстання”.

Нарешті Буш двозначно завершив: “Сполучені Штати не бажають дестабілізації або підриву яких-небудь держав, але... ми підтримуємо й будемо заохочувати будь-який рух до досягнення суспільних, гуманітарних та демократичних ідеалів”, навіть не уточнивши, що сам цей “рух” має бути як мінімум ненасильницьким. Віце-президент дав зрозуміти, що Сполучені Штати не вважають, що Ялтинські угоди часів Другої світової війни розділили Європу на сфери впливу. З цього приводу він сказав, що в той період Радянський Союз “взяв на себе зобов’язання надати повну незалежність” країнам Східної Європи і що “сьогодні порушення Радянським Союзом цього зобов’язання є першопричиною напруженості у відносинах між Сходом і Заходом”⁶.

Протягом 1984 року високопоставлені американські державні діячі продовжували висловлюватися на адресу Східної Європи у подібному, досить агресивному тоні. У січні, виступаючи на відкритті конференції з питань роззброєння в Європі (Стокгольм), державний секретар Шульц підкреслив: “Дозвольте мені внести повну ясність: Сполучені Штати не визнають законності штучно нав’язаного поділу Європи. Такий поділ лежить в основі проблем європейської безпеки та прав людини, і ми все це знаємо”.

Ця заява Шульца справила вкрай негативне враження на керівників східноєвропейських держав, вони посилались на неї протягом кількох місяців, підкреслюючи агресивність адміністрації Рейгана щодо країн регіону.

У серпні в промові, зверненій до американців польського походження з приводу 40-ї річниці Варшавського повстання, президент Рейган оголосив, що вважає “неприйнятною ситуацію пасивного спостереження постійного утиску народів Східної Європи”, що США не підтримують “поділу Європи на сфери впливу”⁷. Він знову в дусі лексики часів Ейзенхауера-Даллеса назвав країни Східної Європи “поневоленіми краї-

нами”. І, нарешті, підкреслив, що ті події, які розгорнулися в Польщі з появою “Солідарності”, знаменують собою те, що “лід зрушився”.

Його повторював, говорячи на цю ж тему, держсекретар Шульц, виступаючи через кілька днів перед ветеранами зарубіжних країн. Він вважав, що історія не просто повертається проти домінування Радянського Союзу в Східній Європі, а повертається в результаті “хрестового походу” Сполучених Штатів проти цього “владарювання”. “Наша політика дає плоди”, – зазначав він. “Повільно, але невідворотно комуністи-поневолювачі зазнають поразки у всьому світі. Хід історії за нас. Цінності, які для американців найвище від усього, – демократія, свобода, мир і надія на процвітання, – укорінюються у всьому світі”⁸.

Назва цього звернення Шульца – “Дипломатія й сила”, – а також весь його дух повинні були підкреслити “наше прагнення діяти в момент кризи рішуче. Тим самим ми можемо допомогти повороту цієї “течії свободи”. Зокрема, він пообіцяв, що хоча “ми не можемо сподіватися побачити торжество свободи у Східній Європі, доки ми живі”, “це обов’язково колись станеться”, і згадав Чехословаччину 1968 року, Угорщину 1956 року, Східну Німеччину 1953 року та Польщу початку 80-х.

У своїх мемуарах держсекретар Шульц зізнався, що незадовго до цього потоку промов він запропонував президентові Рейгану перейти на “новий рівень активності США і до більш рішучого застосування “диференційованого підходу” в американській політиці щодо Східної Європи.

На перший погляд здавалося, що формування і формулювання політики США, а також риторична підтримка “хрестового походу”, не виходили в ті роки далеко за межі пропаганди. Після придушення “Солідарності” і відповідних економічних санкцій Східна Європа відійшла в політичну тінь, і Вашингтон не приділяв їй особливої уваги.

Однак, з точки зору Радянського Союзу завзяття, виявлене “хрестовосціями”, здавалося значно більш зловісним. По-перше, будь-яким крокам чи висловлюванням, що потенційно зачіпали Східну Європу, надавалося надмірного значення. Крім цього, Москва вважала пропаганду в принципі цілком матеріальною силою. І, нарешті, до обов’язків нового урядового комітету з “публічної дипломатії”, заснованого в січні 1983 року рішенням Ради національної безпеки (NSDD-77), входило те, що в Радянському Союзі прийнято було називати “активними заходами”, які виходили за суто пропагандистські межі і включали широкий спектр таємних операцій. Цілком очевидно, що радянські лідери перебільшували значення “активних заходів”, які збирався застосувати цей комітет, очолюваний Кларком, але, за свідченнями експертів, вони не дуже помилялись.

Радянські лідери також розуміли (на підставі інформації, яка була в них), що США на початку 80-х років застосовували активні заходи не лише для збирання інформації, й проводили спеціальні операції, зокрема у Польщі.

Завідувач відділом міжнародної інформації ЦК КПРС Леонід Замятін у 1984 році підкреслював, що, не зважаючи на прояв деякої зацікавленості з американського боку у веденні діалогу, кампанія ворожнечі та протистояння тепер була зведена до рангу "державної політики" і, "як ніколи раніше", перебувала під контролем Білого дому. Він зазначив, що ця кампанія є комбінацією "стратегії глобального наступу на соціалізм як соціальну систему і тактики диференційованого підходу до окремих соціалістичних країн" з метою "послабити і роз'єднати їх". Більше того, на думку Замятіна, в ході цієї кампанії йде "ідеологічна війна", що реалізується не просто методом пропаганди, а "шантажу, дезінформації, провокаційних актів і терору"⁹. У зв'язку з цими причинами, радянські лідери доклали значних зусиль, щоб ще більше об'єднати країни "радянського блоку" у Східній Європі.

Лише наприкінці 1986 року відбулася важлива зміна політичного курсу Радянського Союзу. Кілька інформаційних джерел в наступні роки посилялися на засідання Політбюро, на якому було схвалено меморандум, представлений Горбачовим, який закликав "реструктурувати" політику Радянського Союзу щодо Східної Європи. На це засідання Політбюро посилався, серед інших, тодішній секретар ЦК партії Єгор Лігачов і стверджував, що серйозних розбіжностей не виникало, всі визнали необхідність надати більше свободи вибору країнам Східної Європи і заперечували будь-яку можливість радянської інтервенції. Це засідання по суті стало історично поворотним моментом.

Горбачовська політика щодо Східної та Західної Європи дедалі більше тяжіла до злиття. Його загальний погляд на світ і його мислення базувалося на переоцінці процесів у світі, де все взаємопов'язано. Це знайшло явне підтвердження у його ранніх висловлюваннях, і особливо повно у доповіді 27 з'їздові партії на початку 1986 року.

Хоч Горбачов залишався переконаним соціал-комуністом (на його власну думку), він відхилив ленінсько-сталінський поділ світу на два ворогуючі табори, приречені на вічний конфлікт, поки один з них, прогресивний соціалістичний світ, перемаже інший – виснажений капіталістичний світ, який буде викинуто на звалище історії.

Такий ідеологічний ревізіонізм, який він вважав оновленням, мав важливі політичні наслідки. Передусім, втратив свою актуальність принцип "мирного співіснування" двох систем, який вже давно перестав бути

проміжною тактикою порівняно слабкої радянської держави за Леніна і Сталіна, і який став потім за Хрущова та Брежнєва імперативом ядерного століття на невизначене майбутнє. Горбачов бачив необхідність інтеграції Радянського Союзу і соціалістичних країн з життєздатним і квітучим капіталізмом нового типу.

По-друге, для Європи це означало кінець конфронтації двох політичних і військових союзів та створення єдиної Європи, спільного дому для її мешканців на Заході і на Сході (протягом не лише від Атлантики до Уралу, а й від Владивостока до Сан-Франциско).

По-третє, для Східної Європи це також означало перехід до вільного формування для кожної держави своїх власних інститутів і національної політики у тісному зв'язку зі злиттям Сходу і Заходу та кінець радянського домінування.

ПРИМІТКИ:

1. Докладніше про це див.: US Relations with the Countries of Central and Eastern Europe.- US House of Repres., December 1979.- Washington: US GPO, 1979.- P.V.
2. Перша публічна згадка про це міститься в: Орлик И. Россия и Восточная Европа: проблемы и перспективы.// Международная жизнь.- №7.- 1992.- С.35.
3. Department of State Bulletin.- Vol. 81.- July 1981.- P.73-78.
4. Garthoff R. Eastern Europe in the Context of US – Soviet Relations// Soviet Policy in Eastern Europe/ Ed. by Terry S.- New Haven: Yale Univ. Press, 1994.- P.315-348.
5. Shultz G. Turmoil and Triumph: My Years as Secretary of State. – New York: Charles Scribner's Sons, 1993. - P.40.
6. Department of State Bulletin. – Vol. 83. – November 1983. – P. 20-22.
7. Weekly Compilation of Presidential Documents. – Vol. 20. – August 20, 1984.- P.1132-1133.
8. Department of State Bulletin. – Vol. 84. – October 1984. – P.19.
9. Zamyatin L. Washington's New Orientation // Tribuna (Prague). – 1984. – Oct. 31. – № 44

ЗУБАРЕНКО І. В

ЄГИПЕТ І США. ДЕЯКІ ПІДСУМКИ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН У 1970-І – 1990-І РР.

З кінця 1940-х рр. політика Сполучених Штатів на Близькому Сході була спрямована на вирішення наступних питань: а) підтримка Ізраїлю, як регіонального спільника, б) захист інтересів американських транснаціональних корпорацій.